

מפגש

לעבודה חינוכית-סוציאלית

גיליון מיוחד בנושא
ילדים ובני נוער בהשמה חוץ-ביתית בישראל

עורכים-אורחים:
פרופ' ענת זעירא, ד"ר שלהבת עטר-שוורץ ופרופ' רמי בנבנישתי

כרך כ' • גיליון 36
טבת תשע"ג – דצמבר 2012

יוצא לאור על ידי:

אנאר

"אפשר" – עמותה לפיתוח שירותי רווחה וחינוך

בשיתוף עם:

המכללה האקדמית בית ברל
בית הספר לחינוך
החוג לקידום נוער

משרד הרווחה
והשירותים החברתיים
האגף לנוער צעירים ושירותי תקון

הישגים בתחום ההשכלה של ילדים ובני נוער בהשמה חוץ-ביתית ובטיפול רשויות הרווחה בקהילה

רמי בנבנישתי ועדנה שמעוני

תקציר

ממצאי מחקרים רבים שנעשו בעולם מצביעים על כך שהמצב וההישגים של בוגרי המערכת של רווחת הילד, ובמיוחד של בוגרי מערכת ההשמה החוץ-ביתית, הם בעייתיים ביותר. ממצאים מדאיגים במיוחד נמצאו בבחינת ההישגים בהשכלה של בוגרי השמה חוץ-ביתית. שיעור גבוה ביותר מהם נשר ממערכת החינוך, ומעטים יחסית השתלבו במערכת ההשכלה הגבוהה. מטרת המחקר הנוכחי הייתה לתאר את המצב בתחום ההשכלה של צעירים בישראל שהיו בטיפול מערכת הרווחה, הן בקהילה והן במסגרות של השמה חוץ-ביתית, וכן של חניכים בפנימיות חינוכיות.

המחקר התבסס על ניתוח משני של כמה בסיסי נתונים הנמצאים בלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ואשר אוחדו לצורך מחקרנו. הוא בחן שנתון של כל ילידי 1989 (כל מי שהיו בני 19 בשנת 2008). במאמרנו התמקדנו בילדים יהודים ואחרים (לא ערבים), סך הכול 93,213 ילדים.

בנקודת הזמן הראשונה בחנו את ההישגים של ילידי השנתון בבחינת המיצ"ב (בכיתות ח).¹ מהממצאים עלה שרוב רובם של הילדים הגיעו למסגרות הרווחה וההשמה החוץ-ביתית בפיגור לימודי ניכר. גם בהמשך דרכם במערכת החינוך מצבם של בני הנוער במסגרות השונות של הרווחה היה קשה: חלק ניכר מהם נשרו מהלימודים ונמצאו בטיפול של קציני ביקור סדיר ושל היחידה לקידום נוער. המצב הקשה של בני הנוער ב"חסות הנוער" בלט בכל פרמטר שנבחנו. כמו כן מצאנו שמצבם באומנה היה חמור פחות מזה של קבוצות האחרות של מסגרת הרווחה, אך הוא היה ללא ספק טוב פחות מזה של ילידי השנתון שלא היו בטיפול מערכת הרווחה. שיעור בני הנוער שניגשו לבגרות היה נמוך, ומתוך מי שהשיגו תעודת בגרות, אלו שתעודתם עמדה באמות המידה של כניסה לאוניברסיטה היו מעטים, בהשוואה לקבוצות אחרות. גם כשבוחנים רק את בני הנוער במסגרות הרווחה שאינם לומדים בחינוך המיוחד, נמצא שהישגיהם נמוכים מאוד.

הדיון בוחן את הממצאים לאור הידוע בעולם על בוגרי מערכת ההשמה החוץ-ביתית. במאמר מוצגת שורה של המלצות שמטרתן להביא לשיפור במצב ההשכלה של בוגרי מערכת זו. לשיפור בתחום זה עשויות להיות השלכות חיוביות רבות על השתלבותם של הבוגרים בחברה הנורמטיבית.

מילות מפתח: חינוך, השמה חוץ-ביתית, השכלה, "חסות הנוער", כפרי נוער, פנימיות, אומנה

* מחקר זה מבוסס על שיתוף פעולה בין הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ומכון חרוב, שמימן את המחקר. תודתנו לעמיתינו במשרד הרווחה והשירותים החברתיים על הסיוע ושיתוף הפעולה בכל חלקי המחקר. תודות ליוסי גידיניאן, ליפה שייף ולדנו בן חור מהלשכה המרכזית לסטטיסטיקה על עזרתם הרבה.

1 מיצ"ב – מדדי יעילות וצמיחה בית ספרית – מערכת של מבחנים וסקרים הנערכים בבתי ספר יסודיים וחטיבות ביניים בישראל במקצועות: מדע וטכנולוגיה, שפת אם (עברית או ערבית), מתמטיקה ואנגלית. מטרת המיצ"ב היא לספק למנהלי בתי הספר מידע פדגוגי אובייקטיבי על בית הספר, שישמש אותם לבניית תכניות עבודה ולשיפור ההוראה והאקלים הבית ספרי.

מבוא

ילדים הנמצאים בטיפול שירותי הרווחה הם מהאוכלוסיות המוחלשות והמודרות בחברה (Stein, 2006). חלקם שייכים למשפחות שבהן ההורים מקבלים שירותים ותמיכה משירותי הרווחה, חלק אחר מקבל בעצמו שירותי רווחה בקהילה, וחלק נוסף נמצא בסיכון להזנחה ולהתעללות ושוהה במסגרות השמה חוץ-ביתיות מטעם שירותי הרווחה, כגון: פנימיות, משפחות אומנה ומעונות של "חסות הנוער". קבוצה נוספת של ילדים המתחנכים מחוץ לביתם הם החניכים של הפנימיות החינוכיות, שבאחריות המנהל לחינוך התיישבותי במשרד החינוך.

מחקרים רבים בעולם ובישראל מצביעים על כך שהמצב וההישגים של בוגרי המערכת של רווחת הילד, ובמיוחד של בוגרי מערכת ההשמה החוץ-ביתית, הם בעייתיים ביותר. מחקרים מארצות הברית, אנגליה, אוסטרליה ומדינות סקנדינביה שבים ומראים כי בהשוואה לקבוצות אחרות, מי שהיו בילדותם בטיפול שירותי הרווחה מגיעים להישגים נמוכים בשורה של תחומי חיים, כגון תעסוקה, סובלים מבעיות נפשיות ופיזיות, וחלק גדול מהם מעורב בפעילות לא נורמטיבית.

בין הממצאים הבולטים ניתן למנות את אלו המלמדים כי בוגרי מערכות של רווחת הילד הם בעלי השכלה נמוכה יותר מאשר בני גילם וחווים קשיי תעסוקה רבים משלהם (Barth, 1990; Festinger, 1983; Pecora et al., 2006; Reilly, 2003), סובלים ממחסור כספי (Barth, 1990; Cook, 1994; Reilly, 2003), מעורבים בפלילים יותר מעמיתיהם (Courtney, Piliavin, Courtney & Dworsky, 2006; McMillen & Tucker, 1999; Grogan-Kaylor & Nesmith, 2001), ורבים מהם, יחסית לבני גילם, משתמשים באלכוהול ובחומרים אסורים (Mason et al., 2003; McMillen & Tucker, 1999). חלק ניכר מהם היה לפחות פעם אחת חסר בית (Barth, 1990; Biehal, Clyden, Stein & Wade, 1994; Cook, 1994; Courtney & Dworsky, 2006; Pecora et al., 2003), והם סובלים מקשיים נפשיים ומניסיונות אבדניים רבים, בהשוואה לקבוצת בני גילם. תופעות קשות נוספות בקרב בוגרות מערכות של רווחת הילד הן לידות בגיל העשרה ושיעור הפלות גבוה (Clare, 2006; Courtney et al., 2001; Courtney & Dworsky, 2006).

אחד התחומים שמוקדשת לו תשומת לב הולכת וגוברת בשנים האחרונות הם ההישגים הנמוכים בתחום ההשכלה, שיש להם השפעה ידועה על השתלבות בשוק העבודה ועל שבירת מעגל העוני. מחקרים מראים כי לרכישת השכלה יש בדרך כלל השפעה מכרעת על מצב כלכלי וחברתי. לדוגמה, בסקירה של ממצאים מה-OECD ומהלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (למ"ס) בישראל, שערך שי צור מחטיבת המחקר בבנק ישראל (צור, 2011), עלו פערים משמעותיים ביותר בשיעורי התעסוקה ובאיכותה בין מי שרכשו 12 שנות לימוד לבין מי שלא הצליחו להשלים פרק לימודים זה. ממחקרים בעולם עולה גם שלצעירים שבידם תואר ראשון ישנו יתרון כלכלי על פני צעירים עם השכלה נמוכה יותר, ופער זה עולה עם השנים. לדוגמה נמצא כי משכורתם של צעירים בני 25–34 בעלי תואר ראשון לפחות, הייתה גבוהה ב-60% מזו של צעירים בעלי תעודת סיום תיכון (Planty et al., 2009). מחקרים בארצות הברית מצביעים על כך שמעבר לתרומתה לקידום המצב הכלכלי, ההשכלה הגבוהה

תורמת לצעירים ולחברה עצמה גם לבריאות טובה יותר ומעורבות חברתית גבוהה יותר (Baum & Ma, 2007).

מחקרים שונים בארצות הברית העלו שהישגיהם של צעירים שהיו בטיפול חוץ-ביתי של רשויות הרווחה היו נמוכים בסיימם את מסגרת הלימוד התיכוני, וכי אך מעטים הגיעו להמשך לימודים גבוהים. למשל, מחקרי אורך שנערכו על ידי קורטני ועמיתיו מצאו קשיים רבים בתחום ההשכלה של הבוגרים כשנתיים לאחר היציאה ממסגרת מערכת הרווחה (Courtney & Dworsky, 2006; Courtney et al., 2001, 2007); (Courtney, Terao & Bost, 2004), וכן כי מספרם של בוגרי ההשמות שלא סיימו את לימודי התיכון או לא היו זכאים לתעודת בגרות היה גדול פי שניים מזה של בני גילם באוכלוסייה הכללית (Courtney et al., 2007). מחקר נוסף, שנערך בקרב בוגרים של השמה חוץ-ביתית של מסגרות הרווחה במדינת וושינגטון, מצא שרק 34% קיבלו תעודת גמר בתיכון (Avery, 2001). במחקר אחר נמצא שיעור נמוך אף יותר (24.4%) של מי שזכאים לתעודת גמר (Courtney, Dworsky, Lee & Raap, 2010).

קורטני ועמיתיו מצאו כי בהגיעם לגיל 26, כ-47% מבוגרי ההשמה החוץ-ביתית בארצות הברית השלימו רק שנת לימודים אקדמית, ורק 8% היו זכאים לתעודת תואר הראשון (Courtney et al., 2011). פקורה ועמיתיו, שערכו מחקר אורך בהיקף דומה בשש מדינות בצפון מערב ארצות הברית, מצאו כי אחוז הצעירים בקרב בוגרי ההשמה שהשיגו השכלה גבוהה היה נמוך פי שמונה מאשר באוכלוסייה הכללית (Pecora et al., 2006).

הישגים לימודיים נמוכים בתום תקופת ההשמה ופערים בתחום ההשכלה בין בוגרי מערכת הרווחה לצעירים באוכלוסייה הכללית התקבלו גם באוסטרליה ובמדינות שונות באירופה. באוסטרליה הדיווחים מלמדים כי בין 50%-ל-75% מבוגרי ההשמות החוץ-ביתיות סיימו את לימודיהם ללא תעודה כלשהי, בהשוואה ל-6% באוכלוסייה הכללית, וכי רק 12%-19% המשיכו ללמוד, בהשוואה לכ-68% באוכלוסייה הכללית (Cashmore & Paxman, 2006; Clare, 2006). באנגליה, מצבם הלימודי של בוגרי השמות נמצא על סדר היום הציבורי זה כעשור (Jackson, Ajayi & Quigley, 2005); (Stein, 2006). בין היתר נמצא שמבין הצעירים בני אותו שנתון השוהים במסגרות רווחה בגיל 16, רק 14% עמדו ביעדים הלימודיים המצופים, בהשוואה ל-54% מהתלמידים בגילם.

מהממצאים מאנגליה עולה, שבעוד שכ-96% מהאוכלוסייה הכללית עברו לפחות שלב אחד ממבחני GCSE² בגיל 16, הרי בקרב בוגרי השמה השיעור היה 43%, ובעוד שבאוכלוסייה הכללית 56% השלימו חמישה שלבים לפחות (הנחשבים לסטנדרט הרצוי), השיעור בקרב בוגרי השמה היה רק 6%. בשוודיה דיווחו וינרלונג וסלנס (Vinnerljung & Sallnäs, 2008) שמצב ההשכלה בקרב צעירים שטופלו עקב בעיות התנהגות (מי שבארץ מטופלים בדרך כלל על ידי "חסות הנוער") היה קשה במיוחד. במחקר אחר נמצאו הבדלים רבים בין בוגרי ההשמה לאחרים (Vinnerljung, Oman &

2 מבחני GCSE – מבחני הישגים המיועדים לבני נוער בגילים 14–16 באנגליה והמהווים דרישות סף להמשך לימודים גבוהים.

(Gunnarson, 2005). אחת ההשוואות המעניינות הראתה שלצעירים שלאמם הייתה השכלה בסיסית בלבד ולא היו בטיפול מערכת הרווחה, היה סיכוי טוב פי שישה להמשיך ללימודים גבוהים, בהשוואה לצעירים שלאמם הייתה השכלה דומה וקיבלו שירותים ממערכת הרווחה.

בסקירת ספרות מקיפה שהתפרסמה לאחרונה, החוקרים ציינו את מיעוט המחקרים והנתונים על השכלה (מעבר לשנות חינוך החובה) בקרב צעירים בוגרי מערכת הרווחה, והצביעו על כך כמכשול משמעותי בניסיונות לקדם את ההשכלה בקרב קבוצה מודרת זו (Jackson & Cameron, 2011). למעשה, רק באנגליה יש מסורת של מחקר הבוחן את מצבם של בוגרי מערכת הרווחה בתחום ההשכלה. מסורת זו משקפת את סדר העדיפות החברתי באנגליה, המדגיש את המאמץ לקדם את אוכלוסיית הצעירים בוגרי מערכת הרווחה.

הסיכום של קבוצת חוקרים בין-לאומית, שבחנה לאחרונה את הידוע על הישגים בתחום ההשכלה של יוצאי מערכת ההשמה החוץ-ביתית, הוא שכל העדויות מראות שיש פערים בין צעירים שהיו בטיפול מערכת הרווחה לאחרים, ושהטיפול של מערכת זולא הצליח לסגור את הפערים. יתרה מזו, יש סימנים לכך שהפערים גדלים עם העלייה בגיל (Höjer, Johansson, Cameron & Jackson, 2008). פערים אלו מתקיימים גם בקרב אותם צעירים שהורחקו מגורמי סיכון משפחתיים וסביבתיים והגיעו לטיפול מערכת הרווחה עוד בהיותם ילדים קטנים. חוקרים אלו גם הדגישו את החיוניות של יצירת תשתיות מידע שתאפשרנה לזהות את מצבה של קבוצה פגיעה זו, לאתר תת-קבוצות בעלות צרכים מיוחדים ולעקוב לאורך זמן אחר המידה שבה תכניות שונות מצליחות להביא לשיפור בהשתלבות במערכת ההשכלה הגבוהה.

חשיבות המחקר בתחום זה רבה במיוחד בזכות העובדה שבשנים האחרונות מתקיימים במקומות שונים בעולם מאמצים לקדם את ההשכלה של בוגרי מערכת הרווחה לילדים, ובעיקר את השתלבותם בהשכלה הגבוהה. במקומות אחדים (למשל באנגליה ובארצות הברית) מתפתחת חקיקה, ובעקבותיה – תכניות התערבות, שמטרתן ליצור לבוגרי מערכת הרווחה הזדמנויות חדשות ונוספות לחזור לספסל הלימודים ולתמוך בהשתלבות של אוכלוסייה מודרת זו בתחום ההשכלה. בישראל תחום זה הוא רק בראשיתו, ואין חקיקה ומדיניות הממוקדות בקידום ההשתלבות בהשכלה הגבוהה של צעירים שהיו בטיפול שירותי הרווחה. עם זאת, גם בארץ ניתן להבחין במודעות הולכת וגוברת לאתגר זה (שרביט ווגשל, 2008).

מטרת המחקר הנוכחי היא לתאר את מצב השכלתם של צעירים שהיו בטיפול מערכת הרווחה, הן בקהילה והן במסגרות של השמה חוץ-ביתית, וכן של חניכים בפנימיות חינוכיות.

שיטה

המחקר התבסס על ניתוח משני של כמה בסיסי נתונים הנמצאים בלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ואשר אוחדו עבורו.

אוכלוסייה

כל ילידי 1989 (כל מי שהיו בני 19 בשנת 2008). בתוך אוכלוסייה זו אותרו תת-קבוצות אחדות, שתפורטנה בהמשך.

שיטת העבודה ותיאור בסיס הנתונים

המחקר התבצע על ידי קישור רשומות ממאגרי מידע שונים המצויים בלמ"ס באמצעות תעודות זהות: הקבצים שקושרו הם קובצי מרשם האוכלוסין; קובצי תלמידים בחינוך היסודי והעל-יסודי (בפיקוח משרד החינוך, משרד התמ"ת ותלמידי ישיבות), כולל פנימיות מנהל החינוך ההתיישבותי בפיקוח משרד החינוך ופנימיות בפיקוח משרד הרווחה, וכן קובצי משרד החינוך וקובצי משרד התמ"ת בתחומים: הישגים לימודיים, נשירה, מיצ"ב, חינוך מיוחד, קב"סים וקידום נוער; קובץ מס"ר של משרד הרווחה; קבצים של תיקים פליליים ומורשעים בדין של משטרת ישראל; קובץ שירות המבחן לנוער; קובצי לידות והפלות; קובץ הכנסות; קובץ רמה חברתית-כלכלית של ישובים.³

הגדרת קבוצות באוכלוסייה הנחקרת

מתוך מרשם האוכלוסין 2008 נגזרו כל בני ה-19 (ילידי 1989) – סך הכול 125,982 צעירים. 122,475 מתוכם היו "פעילים" (כלומר חיו והתגוררו בארץ) ב-2008. במאמר הנוכחי התמקדנו בצעירים יהודים ואחרים (לא ערבים), סך הכול 93,213 ילדים.

כל הרשומות קושרו לקובץ השמות מצטבר של משרד הרווחה, מ-2000 ועד ספטמבר 2009 ולקובץ פנימיות מנהל החינוך ההתיישבותי לשנים 1999–2010, במטרה למצוא את הצעירים שטופלו במסגרות חוץ-ביתיות ובקהילה. נציין שקובץ השמות המצטבר של משרד הרווחה מכיל אמנם השמות של ילדים מאז 1990, אך ככל הידוע לנו, הכיסוי שלו עד שנת 1998 היה חלקי בלבד, והוא מלא משנה זו ואילך. נבדקים שנמצאו בקובץ השמות הוקבלו עם קובץ מסגרות והשמה למסגרות (מצטבר לאותן שנים), כדי לאפיין את סוג המסגרות שבהן שהו. על סמך הימצאות בקבצים אלה, הנבדקים חולקו לקבוצות ראשוניות באוכלוסייה הנחקרת:

א. **טיפול בקהילה:** נבדקים שנמצאו בקובץ השמות מצטבר של משרד הרווחה והושמו במסגרות קהילתיות, כגון: מעונות יום רגילים וטיפולים, מרכזי הורים – ילדים, אומנה יומית, משפחתונים, מועדונים טיפוליים ומועדוניות.

ב. סידור חוץ-ביתי:

1. **פנימיות מנהל החינוך ההתיישבותי** – נבדקים שנמצאו בקובץ פנימיות מנהל החינוך ההתיישבותי של משרד החינוך לפחות פעם אחת, בין השנים 1999–2010.

3 מאמרנו מתמקד בסוגיות הקשורות להשכלה וחינוך. ממצאים על תחומי תפקוד אחרים, כגון: עבריינות, הפלות חוקיות ולידה בגיל העשרה, ראו אצל שמעוני ובנבנישתי, 2011.

2. **אומנה** – נבדקים שנמצאו בקובץ השמות מצטבר של משרד הרווחה והושמו במשפחות אומנה.
  3. **"חסות הנוער"** – נבדקים שנמצאו בקובץ השמות מצטבר של משרד הרווחה בחסות היחידה האחראית "חסות הנוער".
  4. **פנימיות רווחה** – נבדקים שנמצאו בקובץ השמות מצטבר של משרד הרווחה והושמו בפנימיות.
  5. **סידור חוץ-ביתי אחר** – נבדקים שנמצאו בקובץ השמות מצטבר של משרד הרווחה והושמו בסידורים אחרים, כגון: מקלט או מחסה, דיור מוגן, הוסטל, דירת לווין, מרכז חירום, מעונית, דירת המשך וקהילה טיפולית.
- כיוון שהיו צעירים שבמהלך ילדותם שהו ביותר מסוג השמה אחת, נקבעו כללים לשיוך כל אחד מהצעירים לסוג השמה אחד בלבד. ככלל, העיקרון היה שנבדק שיוך להשמה ה"חמורה" יותר. ביתר פירוט:
- א. נבדקים שנמצאו בקובצי פנימיות מנהל החינוך ההתיישבותי לפחות פעם אחת בין השנים 1999–2010, שויכו לקבוצת "פנימיות מנהל החינוך ההתיישבותי".
  - ב. נבדקים שנמצאו בקובץ השמות מצטבר והיו באחריות "חסות הנוער" לפחות פעם אחת, שויכו לקבוצת "חסות הנוער", גם אם היו להם השמות בפנימיות רווחה, באומנה או בהשמות חוץ-ביתיות אחרות.
  - ג. נבדקים שנמצאו בקובץ השמות מצטבר והיו בטיפול יחידות אחראיות **שאינן** האגף לטיפול במפגר, שיקום ונכים, השירות לעיוור, אוטיסטיים או "חסות הנוער":
    1. אם אדם היה ביותר מהשמה אחת משני סוגי הסידור (חוץ-ביתי וקהילה), נקבעה ההשמה החוץ-ביתית כסידור הראשי.
    2. אם היו יותר משתי השמות חוץ-ביתיות:
      - אם אחת מהן הייתה השמה במשפחת אומנה, מקום ההשמה הוגדר "משפחת אומנה".
      - בכל שילוב אחר שכלל פנימיית רווחה, מקום ההשמה הוגדר "פנימיית רווחה".
    - ד. אם נבדקים הופיעו הן בהשמה חוץ-ביתית בקובץ השמות של מערכת הרווחה והן בקובצי מנהל החינוך ההתיישבותי, הם שויכו לקבוצת "פנימיות רווחה".
    - ה. נבדקים שנמצאו בקובץ השמות מצטבר והיו בטיפול מסגרות בקהילה, שויכו לקבוצת המחקר "האוכלוסייה המטופלת בקהילה".

לוח 1: החלוקה לקבוצות המחקר

קבוצה	מספר	%
סך כל הנבדקים (ילידי 1989)	125,982	100
סך כל האוכלוסייה הנחקרת	14,527	11.5
מוגבלים	932	0.7
סך כל האוכלוסייה בסידור חוץ-ביתי	11,882	9.4
פנימיות מנהל החינוך ההתיישבותי	4,915	3.9
משפחות אומנה	247	0.2
"חסות הנוער"	558	0.4
פנימיות רווחה	1,292	1
פנימיות מוסדות ציבור (ישיבות)	4,772	3.8
סידור חוץ-ביתי אחר	98	0.1
סך כל האוכלוסייה המטופלת בקהילה	1,713	1.4

ממצאים

ראשית, בחנו את התוצאות במבחני המיצ"ב של כלל ילידי השנתון ושל הקבוצות השונות שאותן חקרנו. כאמור, מבחני המיצ"ב נועדו לבדוק את הישגיהם של תלמידי כיתות הוכיות ח במקצועות הליבה: שפת אם (עברית או ערבית), אנגלית, מתמטיקה ומדע וטכנולוגיה. הממצאים שעלו מהתוצאות בכיתה ח שיקפו הן את הרקע הלימודי של חלק מהנבדקים והן את ההישגים של חלקם לאחר שהות של כמה שנים במסגרת; אולם עקב מבנה הנתונים שבהם השתמשנו, לא יכולנו לבדוק את מי מבין השניים שיקפו הממצאים המוצגים להלן.

לוח 2 מציג את תוצאות המבחנים שנערכו בכיתות ח בשנים 2003 (תשס"ג) ו-2004 (תשס"ד). נתוני 2003 התבססו על מדגם שכלל את תלמידי כיתות ח באותה שנה במחצית מבתי הספר, ואילו נתוני 2004 התבססו על תלמידי כיתות ח במחצית השנייה של בתי הספר. רובם הגדול של ילידי 1989 – כ-83% – נבחנו ב-2003, וכ-17% נוספים, שהגיעו לכתה ח ב-2004, נבחנו בשנה זו. הנתונים לא כללו תלמידי שילוב (תלמידים עם צרכים מיוחדים המשולבים בכיתות רגילות) ועולים חדשים שנמצאו שנה עד שלוש שנים בארץ, ונבחנו בתנאים מותאמים (עולים שנמצאו בארץ פחות משנה היו פטורים מהמבחנים). נציין שהממצאים התבססו רק על חלק מאוכלוסיית השנתון. משום כך יש בלוח תאים המשקפים קבוצות ילדים קטנות במיוחד, ולכן יש לנקוט משנה זהירות בפירושם. כמו כן, יש להימנע מהשוואות בין תוצאות המבחנים השונות בכל אחת מן השנים וכן בין התוצאות בשנים השונות, משום שהן אינן ניתנות להשוואה ישירה (אינן מכוילות).

לאור הממצאים, נראה שאלו שנבחנו מאוחר יותר (כנראה שהשתלבו במערכת החינוך באיחור של שנה, בהשוואה לעמיתיהם), היו בעלי נתונים טובים פחות, אם כי יש להתייחס להשוואות בין השנים בזהירות גדולה. למרות ההבדלים בין נתוני 2003 לנתוני 2004, נמצאה עקביות במגמה: הישגיהם של הנבחנים במסגרות רווחה השונות שנלמדו היו נמוכים מאלה של התלמידים הרגילים. באופן כללי, הפערים הקטנים ביותר נמצאו בקרב תלמידי פנימיות המנהל וילדי האומנה, ואילו הפערים הגדולים ביותר נמצאו בקרב ילדים שטופלו בקהילה ובני הנוער ב"חסות הנוער". כיוון שרוב הילדים הגיעו ל"חסות הנוער" לאחר כיתה ח, ממצאים אלו מרמזים על כך שהרקע הלימודי שלהם היה חלש יותר עוד לפני שנקלטו במסגרות החסות.

לוח 2: תוצאות מבחני המיצ"ב בעברית, אנגלית ומתמטיקה בכיתה ח, לפי קבוצות המחקר

מתמטיקה		אנגלית			עברית		נבחנים	תיאור	
ציון תקן*	ציון ממוצע	נבחנים	ציון תקן*	ציון ממוצע	נבחנים	ציון תקן*			ציון ממוצע
נבחנים בשנת 2003									
26,241	0.0	58.3	27,113	0.0	83.5	27,944	0.0	67.9	כלל נבחני המיצ"ב 2003-2004
20,964	0.05	59.6	21,660	0.06	84.5	22,347	0.07	69.2	ילידי 1989- סך הכול
810	-0.34	49.9	836	-0.45	75.7	859	-0.33	61.9	פנימיות מנהל
24	-(0.27)	(51.7)	25	-(0.60)	(73.2)	23	-(0.17)	(64.8)	אומנה
48	-(0.40)	(48.5)	52	-0.84	69.1	56	-0.54	58.2	פנימיות רווחה
123	-0.91	36.1	119	-0.85	68.9	139	-0.85	52.6	השמה בקהילה
32	-(0.83)	(38.0)	35	-(0.77)	(70.3)	41	-(0.94)	(50.9)	"חסות הנוער"
נבחנים בשנת 2004									
27,310	0.0	59.9	27,036	0.0	72.8	26,970	0.0	65.1	כלל נבחני המיצ"ב 2004-2005
4,696	-0.27	54.7	4631	-0.26	66.2	4,638	-0.28	60.0	ילידי 1989- סך הכול
338	-0.64	47.6	325	-0.69	55.2	337	-0.65	53.3	פנימיות מנהל
60	-1.13	38.3	59	-1.10	44.6	58	-1.07	45.8	פנימיות רווחה
85	-0.97	41.3	83	-0.90	49.7	81	-0.70	52.5	השמה בקהילה

* ציוני התקן חושבו ביחס לציון הממוצע הגולמי של כלל נבחני המיצ"ב בחינוך העברי בשנה שאליה הנתונים מתייחסים. ככל שציון התקן של קבוצה הוא שלילי ובעל ערך מוחלט גבוה יותר, המשמעות היא שציוני קבוצה זו נמוכים יותר בהשוואה לממוצע.

לוח 3 מציג את הממצאים הקשורים למסגרת הלימודים האחרונה של הנבדקים.⁴ הסיכוי של כלל ילידי שנתון 1989 ללמוד בשנת תשס"ז בבתי ספר בפיקוח משרד החינוך

4 כדי לחסוך במקום, הלוח מציג את הבנים והבנות ביחד, אך אנו נביא כאן גם ממצאים מרכזיים הנוגעים להבדלים בין בנים לבנות.

היה 83.4% (בנים – 79%, בנות – 88.1%), בבתי ספר בפיקוח משרד התמ"ת – 2.6% (בנים – 3.9%, בנות – 1.2%) ובישיבות – 2% (בנים – 3.8%, בנות – 0.1%). הסיכוי שלא ללמוד במסגרת חינוכית כלשהי עמד על 12% (בנים – 13.3%, בנות – 10.6%).

בקרב ילדים בהשמה הסיכוי ללמוד בבתי ספר בפיקוח משרד החינוך ירד, והסיכוי ללמוד בבתי ספר בפיקוח משרד התמ"ת או להיות ללא מסגרת לימודים עלה. הסיכוי הנמוך ביותר ללמוד בבתי ספר בפיקוח משרד החינוך נמדד בקרב בני הנוער ב"חסות הנוער" (23.8%) והיה נמוך עוד יותר בקרב הבנים בקבוצה זו (18.2%). הסיכוי של בני נוער אלו ללמוד בבתי ספר בפיקוח משרד התמ"ת היה פי שבעה מן הסיכוי של כלל ילידי השנתון ועמד על 18.4%. הם אף בלטו בסיכוייהם שלא להשתייך למסגרת לימודים – 64.9% בקרב הבנים ו-44.9% בקרב הבנות. הסיכוי של ילדי פנימיות רווחה ללמוד בבתי ספר בפיקוח משרד החינוך היה נמוך, בהשוואה לכלל הילדים, ועמד על 60.2% (בנים – 53.1%, בנות – 72.2%), וסיכויים ללמוד בבתי ספר בפיקוח משרד התמ"ת היה גבוה פי 3.3 (8.5%) מן הסיכוי של כלל ילידי השנתון.

לוח 3: נבדקים לפי מסגרת לימודים אחרונה בתשס"ז וסוג האוכלוסייה הנחקרת

סך הכל	מסגרת לימודים			האוכלוסייה הנחקרת
	סך הכול	משרד החינוך	משרד התמ"ת ישיבות	
93,213	77,750	2,440	1,847	סך כל ילידי 1989 באוכלוסייה
100%	83.4%	2.6%	2%	
4,843	4,105	208	14	פנימיות מנהל
100%	84.8%	4.3%	0.3%	
218	152	14	3	אומנה
100%	69.7%	6.4%	1.4%	
463	110	85	..	"חסות הנוער"
100%	23.8%	18.4%	..	
1,183	712	101	52	פנימיות רווחה
100%	60.2%	8.5%	4.4%	
64	30	5	..	סידור חוץ-ביתי אחר
100%	46.9%	7.8%	..	
1,151	800	96	3	טיפול בקהילה
100%	69.5%	8.3%	0.3%	

לוח 4 מציג את שיעורי הניגשים לבגרות והזכאים לבגרות וכן את שיעור העומדים בדרישות הסף של האוניברסיטה. נמצא שבשנתון האמור ניגשו לבגרות 70.6%, מתוכם היו זכאים לבגרות 46.8% מהנבדקים, ו-41% זכו לתעודת בגרות שעמדה בדרישות הסף של האוניברסיטה (כלומר, 87.8% מהזכאים לבגרות עמדו בדרישות הסף של האוניברסיטה). הממצאים בנוגע לילדים במסגרות ההשמה החוץ-ביתית

השוונות שבהם התמקד המחקר, הצביעו על כך ששיעורי הזכאות לבגרות בקרבם היו נמוכים משל האוכלוסייה הכללית, ובקרב חלק מהקבוצות השיעורים היו נמוכים מאוד. שיעור הניגשים לבגרות בקרב התלמידים בפנימיות המנהל היה אמנם גבוה מהשיעור באוכלוסייה (76.3% בהשוואה ל-70.6% באוכלוסייה הכללית), אולם שיעורי הזכאות היו נמוכים מאלו של האוכלוסייה הכללית (38% בהשוואה ל-46.8%), ורק 74.6% מהזכאים עמדו בדרישות הסף לאוניברסיטה (נמוך במידה משמעותית מהשיעור המקביל באוכלוסייה הכללית – 87.8%).

הממצאים הצביעו על כך ששיעורי ההצלחה בבגרות של הנבדקים בהשמות החוץ-ביתיות של משרד הרווחה היו נמוכים משמעותית מאלו של הנבדקים שלא היו בהשמה. לבני נוער באומנה היה סיכוי רב יותר להשיג תעודת בגרות (22.5%) מאשר לבני נוער בפנימיות (11.9%), והשיעור בקרב בני הנוער שהיו ב"חסות הנוער" היה נמוך מאוד (4.3%). גם בקרב הצעירים באומנה וגם בקרב הצעירים בפנימיות הרווחה, שיעור אלו שתעודת הבגרות שלהם עמדה בתנאי הסף של האוניברסיטאות מתוך כלל בעלי תעודות הבגרות היה נמוך (67.3% באומנה, 58.2% בפנימיות רווחה). וכך, מתוך 1,183 ילידי השנתון שהיו בשלב מסוים בחייהם בפנימיות רווחה, רק 141 היו זכאים לבגרות ורק ל-82 היו תעודות בגרות שעמדו בתנאי הסף של האוניברסיטאות. בדומה, מתוך 218 נבדקים שבמהלך ילדותם היו במשפחות אומנה, רק 49 היו זכאים לתעודת בגרות, ורק 33 היו בעלי תעודות שעמדו בתנאי הסף של האוניברסיטאות, ומתוך 463 שהיו בסידור של "חסות הנוער", רק 20 היו זכאים לתעודות בגרות.

לוח 4: נבדקים לפי זכאות לבגרות ועמידה בדרישות הסף של האוניברסיטה (ניגשו לבגרויות בין השנים 2006–2009)

סך הכל	בחינות בגרות			סך כל ילידי 1989 באוכלוסייה
	מספר ואחוז הניגשים לבגרות	מספר ואחוז הזכאים לבגרות	מספר ואחוז העומדים בדרישות הסף	
פנימיות מנהל	פער (%) בין זכאות לעמידה בדרישות	פער (%) בין זכאות לעמידה בדרישות	יחס (%) בין זכאות לעמידה בדרישות	
93,213	70.6%	46.8%	41%	100%
4,843	76.3%	38%	28.4%	100%
218	54.1%	22.5%	15.1%	100%
463	18.8%	4.3%	2.4%	100%
1,183	38.5%	11.9%	6.9%	100%
64	37.5%	12.5%	9.4%	100%
1,151	46.8%	15.1%	10.1%	100%

הערה: הנבדקים היו אינטרנים בלבד (189 נבדקים נוספים ניגשו לבחינות אקסטרניות).

בבחינת ההישגים בבחינות הבגרות, מן הראוי לתת את הדעת על כך שרבים מהילדים במסגרות ההשמה השונות הופנו לחינוך המיוחד בשל בעיות רגשיות והתנהגותיות. באופן כללי, יש להבחין בין בתי ספר לחינוך מיוחד לבין תלמידים הלומדים בכיתות שילוב, הנכללות בתוך בתי ספר רגילים. במסגרת מגבלות המחקר הנוכחי יכולנו לאתר את ילידי השנתון שלמדו במסגרות של חינוך מיוחד (ולא בכיתות משולבות בבתי ספר רגילים) במהלך שנות הלימודים תשנ"ט ותשס"ח, קרי לקראת סיום לימודי התיכון של שנתון זה. בעיבודים השונים שערכנו, נמצא ששיעור הלומדים בבתי ספר לחינוך מיוחד בקרב הילדים שנמצאו במסגרות הרווחה, היה גבוה בהרבה משל ילדים בקבוצות אחרות. כך, בעוד ששיעורם בקרב כלל האוכלוסייה היה 1.9% (ובקרב ילדים בפנימיות של המנהל לחינוך התיישבותי – נמוך עד כדי 0.7%), הרי הוא היה גבוה פי חמישה בקרב הילדים במשפחות אומנה (11.9%) ויותר מפי עשרה בקרב בני הנוער ב"חסות הנוער" (20.1%) ופנימיות הרווחה (23.1%). שיעורם בקרב הנבדקים שטופלו בקהילה (9.6%) דמה לזה שבקרב ילדי האומנה, והיה גבוה בהרבה מהשיעור בשאר האוכלוסייה.

מובן שלנוכחות הרבה של הילדים בהשמה חוץ-ביתית בחינוך המיוחד יש השלכות על ההצלחה היחסית שלהם בבחינות הבגרות. עם זאת, מצאנו שגם אם משווים רק את הלומדים בבתי הספר הרגילים, הרי שיעורי הנבחנים בבחינות הבגרות במסגרות ההשמה החוץ-ביתית (בעיקר ב"חסות הנוער" ובפנימיות הרווחה) נמוך באופן ניכר מאשר השיעור באוכלוסייה, ונמוך אף יותר בכל האמור בעמידה בתנאי הסף של האוניברסיטאות; למשל, שיעור העומדים בתנאי הסף של האוניברסיטאות בקרב כלל ילידי השנתון שלמדו בבתי ספר רגילים היה 41%, בקרב ילדי החינוך למנהל התיישבותי – 28.4%, באומנה – 15.1%, בפנימיות הרווחה – 6.9%, וב"חסות הנוער" רק 2.4% מהלומדים בבתי ספר רגילים עמדו בתנאי הסף של האוניברסיטאות.

אי-זכאות לתעודת בגרות יכולה לנבוע מסיבות שונות, כגון אי-היבחנות במקצוע חובה או כישלון בבחינה במקצוע כזה וכן צבירה של פחות מ-21 יחידות לימוד – מספר היחידות המזערי הנדרש לקבלת תעודת בגרות. המשמעות של אי-זכאות לתעודת בגרות הנובעת מאי-היבחנות במבחני בגרות בכלל שונה מזו של אי-זכאות הנובעת מהעובדה שחסר לתלמיד מספר קטן של יחידות לימוד. לתלמידים הקרובים להשגת תעודת בגרות יש סיכוי רב יותר להשלים את היחידות החסרות בהמשך ולזכות בתעודת בגרות. לוח 5 מתייחס למספר היחידות שצבר הנבחן כאל אינדיקטור מרכזי לבחינת המרחק בינו לבין תעודת הבגרות.

לוח 5: מספר יחידות הלימוד שצברו בני 19 שלא זכו בתעודת בגרות

מספר יחידות הלימוד שצברו נבדקים שלא זכו בתעודת בגרות				
16+	15-11	10-1	מספר הלא זכאים שצברו 1 י"ל לפחות	
38.3%	20.9%	35.9%	20,852	סך הכול
41.7%	17.5%	35.9%	1,743	פנימיות מנהל
31.9%	14.5%	44.9%	62	אומנה
21.6%	19.3%	50.2%	280	פנימיות רווחה
9%	14.5%	61.2%	55	"חסות הנוער"
22.5%	15.2%	52.5%	322	טיפול בקהילה

בקרב כל השנתון, כ-38% מכלל הלא זכאים צברו לפחות 16 יחידות לימוד, והיו קרובים לזכאות. בקרב התלמידים בפנימיות המנהל, מספרם של אלו שצברו יותר מ-16 יחידות, כלומר היו קרובים להשגת תעודת בגרות מלאה, היה רב יחסית. יש לציין שאחוז צוברי 16 יחידות לימוד ומעלה בקרב התלמידים שטופלו בקהילה ולא שהו במסגרת השמה חוץ-ביתית, דמה לזה של התלמידים בפנימיות הרווחה (כ-20%). בקרב התלמידים בפנימיות הרווחה ו"חסות הנוער" היה רב יחסית מספרם של אלו שצברו מספר קטן של יחידות לימוד.

עקב הקשיים הרגשיים וההתנהגותיים של בני הנוער במסגרות השונות, נעשים מאמצים לקדם את הישגיהם החינוכיים גם ללא הגשה לבחינות בגרות, כגון על ידי הגשה לבחינות גמר. לוח 6 מציג את הממצאים הנוגעים לתלמידים שניגשו לבחינות גמר. מלוח זה עולה שבמסגרות האומנה ופנימיות הרווחה, ובעיקר בקרב בני הנוער המטופלים בקהילה, שיעור הנבחנים בבחינות הגמר היה גבוה יותר משל שאר האוכלוסייה. לעומת זאת, בקרב בני הנוער ב"חסות הנוער", שיעור הניגשים לבחינות גמר דמה לשיעור באוכלוסייה, ושיעור התלמידים שעמדו בבחינות היה נמוך משיעורם בכלל האוכלוסייה (יש להתייחס לממצאים אלו בזיהרות עקב המספר הקטן של צעירים ב"חסות הנוער").

לוח 6: נבדקים לפי הניגשים לבחינות גמר ומידת זכאותם לתעודת גמר

לוח 6: נבדקים לפי הניגשים לבחינות גמר ומידת זכאותם לתעודת גמר					
	זכאים		נבחנים	סך הכול	
	N	%	N		
2.4%	2,272	3%	2,805	93,213	כלל השנתון
3.7%	178	4.5%	220	4,843	פנימיות מנהל
3.7%	8	6%	13	218	אומנה
6.2%	73	7.7%	91	1,183	פנימיות רווחה
1.9%	9	2.6%	12	463	"חסות הנוער"
-	-	-	-	64	סידור חוץ-ביתי אחר
9.6%	111	12%	138	1,151	טיפול בקהילה

לוח 7 מציג אינדיקציות שונות לקשיים בהסתגלות ובתפקוד החינוכי: נשירה, טיפול של קציני ביקור סדיר וטיפול של היחידה לקידום נוער. שיעור הנשירה בקרב השהים בהשמה חוץ-ביתית של מערכת הרווחה היה גבוה במידה ניכרת משל אחרים. הוא היה נמוך יחסית באומנה (32.6%), בהשוואה לפנימיות הרווחה (40.2%); בקרב התלמידים ב"חסות הנוער" שיעור הנשירה היה גבוה במיוחד – 69.8%, בהשוואה ל-11.7% בקרב כלל הנבדקים.

באשר להיזקקות לטיפול קציני ביקור סדיר במניעת נשירה, דפוס הממצאים דמה מאוד – טיפול מועט יחסית באומנה (31.2%), דומה מאוד לשיעור בפנימיות המנהל (33.5%) וטיפול שכיח במיוחד בבני הנוער ב"חסות הנוער" – 71.1%. כמו כן, בעוד ש-3.8% מסך כל בני השנתון הנחקר היו מוכרים ליחידה לקידום נוער, הרי השיעור בקרב ילדי האומנה היה 11.9% ובפנימיות רווחה – 19.4%, והוא הגיע, באופן לא מפתיע, ל-72.8% מכלל בני הנוער ב"חסות הנוער".

לוח 7: סוג אוכלוסיית המחקר, לפי נשירה מצטברת מבתי ספר שבפיקוח משרד החינוך, טיפול על ידי קב"ס ומוכרים ליחידה לקידום נוער, תשס"ד – תשס"ז

האוכלוסייה הנחקרת	סך הכול	נשרו	טופלו על ידי קב"ס	סך כל המוכרים לקידום נוער
סך בני ה-19 באוכלוסייה	93,213	10,892	13,147	3,573
	100%	11.7%	14.1%	3.8%
פנימיות מנהל	4,843	765	1,621	339
	100%	15.8%	33.5%	7%
אומנה	218	71	68	26
	100%	32.6%	31.2%	11.9%
"חסות הנוער"	463	323	329	337
	100%	69.8%	71.1%	72.8%
פנימיות רווחה	1,183	476	522	229
	100%	40.2%	44.1%	19.4%
סידור חוץ-ביתי אחר	64	37	40	16
	100%	57.8%	62.5%	25%
סידור בקהילה	1,151	381	536	194
	100%	33.1%	46.6%	16.9%

הערה: הנתונים על נשירה, על טיפול קב"ס ועל קידום נוער נלקחו מתוך מידע משנים שונות.

דין

מחקרנו בחן את ההישגים בתחום ההשכלה של קבוצות של ילדים במצבי סיכון, תוך שימת דגש על ילדים בהשמה חוץ-ביתית. באמצעות ניתוח משני של נתונים הקיימים בלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ניסינו לאפיין את מצבם של ילדי שנתון מסוים מהיבטים שונים של השכלה ותפקוד במערכת החינוכית. הדגש במחקר הנוכחי היה על הישגים אקדמיים כפי שמקובל למדוד אותם במערכת החינוך, כגון קבלת תעודת

בגרות. לא עמדנו על הישגים בתחומים אחרים של החינוך, כגון בתחום הטכנולוגי-מקצועי והאמנותי. בכך רצינו לתרום ליצירת תשתית של מידע אמפירי שתעמוד לרשותם של מקבלי ההחלטות ומעצבי המדיניות האחראים לקדם את מצבם של ילדים במצבי סיכון בכלל ושל ילדים בהשמה חוץ-ביתית בפרט.

במחקר הנוכחי היה בידינו מידע על מצבם של ילדי הקבוצות השונות בתחום ההשכלה בכמה נקודות זמן במהלך חייהם. בנקודת הזמן הראשונה בחנו את ההישגים של ילדי השנתון בבחינות המיצ"ב. כבר בשלב מוקדם יחסית זה, המגמה הייתה עקבית: הישגיהם של הנבחנים במסגרות הרווחה השונות היו נמוכים מאלה של התלמידים הרגילים. במסגרות הרווחה, באופן כללי, הפערים הקטנים ביותר היו אלו שבין כלל בני השנתון לבין ילדי האומנה, והפערים הגדולים ביותר היו בין כלל בני השנתון לבין ילדים שטופלו בקהילה וילדי "חסות הנוער". גם ההישגים של הילדים שבשלב מאוחר יותר של חייהם נכנסו לפנימיות החינוכיות, היו נמוכים יחסית לשאר ילדי השנתון (אם כי גבוהים יותר משל הילדים שטופלו על ידי מסגרות הרווחה).

כאשר בוחנים את הממצאים על הרקע הסוציו-אקונומי של הילדים בקבוצות השונות, הממצאים על הישגים נמוכים בכיתות ח אינם מפתיעים. הקשר בין מצב סוציו-אקונומי להישגים לימודיים הוא חזק ועקבי ומופיע בכל העולם. פער זה בהישגים בין קבוצות (achievement gap) נמצא כבר בגילים נמוכים, אף טרם הכניסה לגן הילדים ולכיתות הראשונות של בית הספר היסודי (Barton, 2003). לכן נראה שרוב רובם של הילדים מגיעים למסגרות הרווחה וההשמה החוץ-ביתית בפיגור לימודי ניכר.

גם בהמשך דרכם במערכת החינוך, מצבם של בני הנוער במסגרות השונות של הרווחה קשה, הן מבחינת התפקוד במסגרת והן מבחינת ההישגים, שני תחומים שונים, אך ללא ספק קשורים זה לזה. מספרם של בני הנוער מושאי המחקר שנשרו מהלימודים ונמצאו בטיפול של קציני ביקור סדיר ושל היחידה לקידום נוער היה גדול הרבה יותר מזה של שאר ילדי השנתון. גם בין הקבוצות השונות שבחנו היו הבדלים ניכרים. המצב הקשה של בני הנוער ב"חסות הנוער" בלט בכל פרמטר שנבחן. סביר שהתמונה שהתקבלה כאן בנוגע לקשייהם היא שהביאה אותם למערכת של "חסות הנוער". כמו כן מצאנו שילדי האומנה היו במצב חמור פחות מהקבוצות האחרות במסגרות הרווחה, אך ללא ספק במצב טוב פחות משאר ילדי השנתון שלא היו בטיפול מערכת הרווחה.

בחנו את מצבם של בני הנוער בכל הקשור לבחינות הבגרות. בחינות אלו נערכות על סף העזיבה של המסגרות וניתן לראות בהן סיכום של ההישגים בלימודים שאליהם הגיעו הילדים עד שלב זה. הממצאים היו קשים: שיעור הניגשים לבגרות היה נמוך, ומתוך אלו שהשיגו תעודת בגרות, שיעור בעלי תעודה שעמדה באמות המידה של כניסה לאוניברסיטה היה נמוך בהשוואה לקבוצות אחרות. למעשה, מתוך 1,183 מילידי השנתון שהיו בשלב מסוים בחייהם בפנימיות רווחה, רק 141 היו זכאים לבגרות ורק ל-82 הייתה תעודת בגרות שעמדה בתנאי הסף של האוניברסיטאות. בדומה, מתוך 218 ילדים שהיו במהלך ילדותם במשפחות אומנה, רק 49 היו זכאים

לתעודת בגרות ורק ל-33 הייתה תעודה שעמדה בתנאי הסף של האוניברסיטאות, ומתוך 463 שהיו בסידור של "חסות הנוער", רק 20 היו זכאים לבגרות. ככל הידוע לנו, זו הפעם הראשונה שמתפרסמים ממצאים מפורטים כל כך באשר להישגים בבגרות של ילדים במסגרות רווחה, ובכללם ילדי השמה. גם לאחר שהבאנו בחשבון את השיעור הגבוה של ילדים שהשתייכו לחינוך המיוחד, ההישגים של מי שבחינוך הרגיל היו נמוכים מאוד. כמו כן מן הראוי לציין כי במחקר אחר, גם לאחר שנטרלנו גורמי רקע רבים באמצעות ניתוחים סטטיסטיים מתוחכמים (שמעוני ובנבנישתי, 2012), התמונה נותרה מדאיגה – המצב בתחום ההישגים הלימודיים של בני הנוער לקראת סיום שהותם במערכת היה טוב הרבה פחות משל בני הנוער שדמו להם במאפייני רקע רבים, אך לא היו במסגרות הרווחה.

בעבודות מחקר שנערכו לאחרונה על חניכים בפנימיות רווחה, שבהם נותחו הנתונים ממסגרת הרף (אלתרמן, 2011; בסרמן, 2010), נמצאו ממצאים דומים על המצב הקשה בתחום ההישגים והתפקוד ההתנהגותי במסגרות החינוך (נשירה, איחורים וכדומה). בין היתר, נמצא ששיעור החניכים שנקבעה להם אבחנה של הפרעת קשב וריכוז (ADHD) היה למעלה משליש, ולאבחנה זו היה קשר חזק למצבם בתחומים רבים. נמצא גם שחלק גדול מהתלמידים למדו בבתי ספר של החינוך המיוחד, וכי רק מיעוטם למדו לקראת בחינות הבגרות.

הממצאים שהתקבלו במחקר זה ובמחקרים אחרים שנערכו בישראל דומים לממצאים שהתקבלו בעולם בשורה ארוכה של מחקרים על צעירים בוגרי המערכת לרווחת הילד וההשמה (Ejrnæs, Ejrnæs & Frederiksen, 2009; Pecora et al., 2006). למשל, הממצאים של קבוצת חוקרים שוודיים הראו, שבשורה של תחומים, כגון: תעסוקה, הכנסה ובריאות נפשית, קבוצת הצעירים שהוריהם קיבלו סיוע ממערכת הרווחה, היו בבגרותם במצב טוב פחות מהאחרים, וההבדלים בלטו במיוחד בתחום ההשכלה. המצב הטוב פחות של צעירים אלו בלט גם לאחר שהחוקרים שלטו סטטיסטית ברמת העוני של הוריהם והשוו אותם לצעירים שהוריהם היו עניים במידה דומה, אך לא היו קשורים לשירותי הרווחה (Weitof, Hjern, Batljan & Vinnerljung, 2008).

אלו הם ממצאים המחייבים חשיבה מעמיקה והתגייסות לשינוי סדרי עדיפויות, להקצאת משאבים ולפעולה מערכתית מתואמת. הסיבות למצב הקשה בתחום ההשכלה וההסברים באשר להשפעות של הרקע הלימודי, ההתנהגותי והרגשי שאתו הגיעו הילדים למערכת, על הישגיהם, מוכרים וידועים. אין ספק שגורמים רבים חברו להבאת בוגרי מערכת הרווחה וההשמה למצבם זה בתחום ההשכלה לפני יציאתם לבגרות. יש שיאמרו שממצאים אלו ודומיהם מהווים למעשה תעודת כבוד למערכת רווחת הילד, שהצליחה לקדם את הילדים שבטיפול עד למצבם הנוכחי. להערכתנו, אין טעם להשקיע מאמצים רבים בבירור יסודי של השאלה, האם תוצאות אלו הן שליליות ומורות על כך שהמערכת אינה מתפקדת כראוי, או שהן חיוביות ומצביעות על העובדה שהמערכת משקיעה בילדים אלו משאבים רבים ומצליחה להביא אותם

להישגים גבוהים מאלו שהיו מגיעים אליהם ללא מערכת הרווחה. לדעתנו השאלה המרכזית היא, האם וכיצד ניתן להגיע לתוצאות אחרות.

בשנים האחרונות נראה שיש עלייה משמעותית בעולם במודעות להישגים הלימודיים הנמוכים של ילדים ובני נוער במסגרות הרווחה בכלל ובמסגרות ההשמה בפרט, ויש פיתוח מואץ של מדיניות ושירותים שנועדו להקטין את הפערים בינם לשאר בני גילם. בין היתר קיימת בארצות הברית חקיקה המאפשרת המשך השהות של צעירים במסגרות האומנה עד לגיל 21, אם הם ממשיכים ללמוד, ומתן מלגות ותמיכה אחרת להשכלה גבוהה (Courtney & Dworsky, 2006). חלק מהמאמצים מיועדים לקדם את הישגיהם של הילדים עוד בעת שהותם בהשמה; למשל, שש רשויות מקומיות בסקוטלנד פיתחו מיזמים ניסיוניים שנועדו לשפר את התהליך ואת התוצאות של חינוך ילדים שנמצאו בטיפול רשויות הרווחה. ממצאים של מחקרי ההערכה על מיזמים אלו (University of Strathclyde, 2008) הצביעו על מגמות אחדות: התקצוב של התכניות אפשר יצירת כמה תכניות יצירתיות ושונות מהמקובל, אך ישנו גם חשש שמא הן תעלמנה כשהתקצוב קצר הטווח, למספר קטן של שנים, יסתיים. נראה שהיו תוצאות חיוביות, הן ברמת ההישגים של ילדים והן בהשפעות חיוביות על מעורבות הורים ודימוי עצמי של ילדים. החוקרים ציינו שקשה לדעת איזה חלק בתכניות הביא לתוצאות חיוביות, אך ההערכה שלהם הייתה שמידת האינטנסיביות של המעורבות בתכנית, על היבטיה השונים, הייתה הגורם האחראי לתוצאות חיוביות יותר מאשר ההשפעה הספציפית של כל אחד מחלקי התכניות השונים.

באנגליה נעשים גם מאמצים להפוך את מוסדות ההשכלה הגבוהה לנגישים יותר לבוגרי השמה. כך למשל, יש מאמץ לאומי הנקרא "Action on Access", שמטרתו להרחיב את הנגישות להשכלה גבוהה לאוכלוסיות שבדרך כלל אינן מיוצגות בה, ובהן חלק גדול מילדי מסגרות הרווחה וההשמה החוץ-ביתית. עמותת בשם "Buttle Trust" הגדירה "אות איכות ליוצאי השמה", המוענק למוסדות להשכלה גבוהה אשר מפתחים אמצעים לקידום נגישותם ליוצאי השמה. אות זה ניתן על בסיס שורה של אמות מידה המצביעות על מחויבות ופעולה בנושא זה, בין היתר: פעולה מתואמת עם הקהילה כדי להגביר מודעות, עניין והרשמה להמשך לימודים בקרב ילדים בהשמה, חיבור בין כל אחד מבוגרי ההשמה המגיעים לאוניברסיטה עם מדריך אישי, קביעת מדיניות כוללת, ברורה וידועה הנוגעת לכל הפעולות שהמוסד עושה כדי להגביר שילובם של בוגרי השמה, פעולה יזומה בפנייה לבוגרי השמה שהתקבלו ללימודים, על מנת לעודד אותם לקבל סיוע במהלך לימודיהם ועוד (לפירוט, ראו Action on Access, 2010).

גם כאן אנו ממליצים על דיון מערכתי וחשיבה משותפת על האתגר העומד בפני המערכת. חשוב במיוחד להביא לשיתוף פעולה בין מערכת החינוך ומערכת הרווחה. לכל אחת מהמערכות האלו ידע ייחודי, משאבים ויכולות שאין לאחרת. רק בשיתוף פעולה ניתן יהיה לעצב פתרונות שיתבססו על הידע הקיים במערכת החינוך באשר להתמודדות עם קבוצות של תלמידים פגיעים, ועל הידע הקיים במערכת הרווחה בנוגע לדרכים לקידום המוטיבציה והמעורבות של ילדים שבטיפול. שיתוף פעולה

זה צריך להתקיים בכל הרמות – מההנהגה המקצועית בשתי המערכות ועד לצוותים החינוכיים והטיפוליים בשטח.

אנו ממליצים לבחון שינויים על פני כל רצף השהות של ילדים במערכת הרווחה, ובכלל זה ההשמה. יש מקום לבחון, כיצד נערכים לאבחונים מתאימים לכל הילדים במערכת, במטרה לבנות תכנית טיפול אישית מתאימה, כולל החלטות על הצורך בהפניה לחינוך מיוחד או להתמודדות עם לקויות למידה. חשוב לבחון את כמות המשאבים הניתנים לקידום ההישגים של ילדים בהיותם בתוך המערכת – תגבור לימודי ושיעורים פרטיים, יצירת סביבות חינוכיות עשירות ומתוקשבות במסגרות ההשמה, מתן הכשרה מתאימה לאנשי הצוות הטיפולי, יצירת שיתופי פעולה בין מסגרת ההשמה למסגרת החינוכית ועוד.

כיוון שחלק ניכר מבוגרי ההשמה מגיעים לצבא ולשירות הלאומי, יש מקום לחפש דרכים לשיתוף פעולה ולתיאום בין מסגרות ההשמה לבין מסגרות המשך אלו. בין היתר, יש מקום לחזק פעולות משותפות בעת שהותם של החניכים במסגרות ההשמה, על ידי הכללתם בפעולות חינוך והכשרה קדם-צבאיות, התייחסות לצורכי השלמת השכלה של בוגרי השמה בעת כניסתם לצבא ומתן אפשרויות להשלמת השכלה גם בעת סיום השירות. יש מקום לבחון יחד עם האגף להכוונת חיילים משוחררים בצה"ל, כיצד ניתן לקדם את ההכוונה של בוגרי השמה למסגרות של השכלה על-תיכונית, ולתת בידיהם כלים שיקלו עליהם את ההשתלבות במסגרות אלו.

חלק חשוב בקידום הבוגרים בתחום החינוכי עשוי להתבצע לאחר סיום שהותם במערכת, בהגיעם לגיל 18 – פיתוח מכוונת שבהן ניתן יהיה להשלים פערים לקראת חינוך על-תיכוני, מתן מלגות ואמצעים כספיים אחרים, כדי להבטיח גישה להשכלה גבוהה גם למי שאין להם אמצעים כספיים, פתיחת מסלולים מיוחדים שיאפשרו שילוב של בני נוער בוגרי מסגרות הרווחה וחניכי הפנימיות החינוכית בהשכלה הגבוהה, גם אם אין להם הנתונים הפורמליים הנדרשים לכניסה למוסדות אלו, ותמיכה בצעירים שיגיעו להשכלה הגבוהה, אך יתקשו בהתמודדות. חיוני כמובן ליצור שותפויות עם מוסדות להשכלה גבוהה, כדי לגייסם לתהליכים אלו.

למחקר כמה מגבלות: ראשית, הוא התמקד בשנתון אחד בלבד, ומשום כך אינו יכול להעריך, אם חלו שינויים במשך השנים בתחום זה של הישגים בחינוך. כמו כן יש לו מגבלות הנובעות מהשיטה של ניתוח משני של בסיסי נתונים קיימים. בסיסי נתונים אלו לא הכילו את כל הנתונים שנדרשו כדי לענות בשלמות על כל שאלות המחקר. בין היתר, קובץ ההשמות המצטבר שהיה בידינו לא כלל את כל הילדים שהושמו במסגרות רווחה חוץ-ביתיות או קיבלו שירותים בקהילה. כיסוי ההשמות בגילים צעירים היה חלקי, ולא הייתה לנו הערכה טובה על מספר הנבדקים שהושמו בגיל צעיר (מתחת לגיל 10), אך לא הושמו או קיבלו שירותים בקהילה בהמשך. במחקר זה גם לא נעשה ניסיון לשלוט סטטיסטית במשתני רקע שונים של הילדים ומשפחותיהם, כדי לזהות מקורות שונים להסבר ההישגים שהוצגו כאן. משום כך, יש לראות במחקר תיאור ראשוני של תופעה מורכבת, כצעד בדרך להמשך למידה ובחינה.

עם זאת, למרות מגבלות העבודה, למחקר עשויה להיות תרומה משמעותית לדיון המקצועי והציבורי באשר לסוגיית השכלה בקרב ילדים בהשמה חוץ-ביתית. מערך המחקר, המבוסס על קבוצת גיל שלמה ועל חיבור בין קבצים המכילים נתונים מתחומים רבים כל כך, הן על הילד והן על משפחתו, והמתייחסים לקשת רחבה כל כך של מסגרות חוץ-ביתיות, הוא מהבודדים שנערכו בעולם, ואפשר לנו לבחון סוגיות שטרם נבדקו. בכך, המחקר הנוכחי פותח פתח למחקרים נוספים בעתיד; בין היתר, מן הראוי להמשיך ולעקוב אחר קבוצת בוגרי ההשמה גם בהמשך חייהם ולבחון, מי הם הצעירים שהמשיכו לקדם את השכלתם והשתלבו במסגרות שונות של השכלה גבוהה, ומה הקשר בין הישגיהם בתחום ההשכלה להישגיהם בתחומים אחרים, כגון: תעסוקה, הכנסה ובריאות.

מקורות

- אלתרמן, י' (2011). **הקשר בין תפקוד חינוכי והישגים לימודיים של חניכי פנימיות רווחה לבין מאפייניהם ותפקודם הרגשי וההתנהגותי**. עבודת מוסמך. אוניברסיטת בר-אילן.
- בסרמן, ט' (2010). **גורמי רקע הקשורים להפרעת קשב, ריכוז והיפראקטיביות (ADHD) בקרב ילדי פנימיות והקשר בין ההפרעה לבין התפקוד החברתי, הרגשי וההתנהגותי שלהם**. עבודת מוסמך. אוניברסיטת בר-אילן.
- צור, י' (2011). מלימודים לעבודה: תעסוקת צעירים בישראל. בתוך **סקירת התפתחויות כלכליות בישראל 2011** (עמ' 24–27). ירושלים: בנק ישראל.
- שמעוני, ע' ובנבנישתי, ר' (2011). **ילדים נפגעי התעללות והזנחה השוהים במסגרות חוץ-ביתיות והמטופלים בקהילה – רקע ותוצאות**. ירושלים: מכון חרוב.
- שמעוני, ע' ובנבנישתי, ר' (2012). **ילדים נפגעי התעללות והזנחה במצבי סיכון ומצוקה המטופלים במסגרות חוץ ביתיות ובקהילה: רקע, מצב ותוצאות חינוכיות**. נייר עבודה מס' 71. ירושלים: לשכה מרכזית לסטטיסטיקה.
- שרביט, ר' ווגשל, מ' (2008). צעירים מעל גיל 18 בטיפול אגף התקון, משרד הרווחה והשירותים החברתיים. **מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית**, 28, 175–179.
- Action on Access (2010). *Frank Buttle Trust Quality Mark: Practice guide*. Retrieved 13th November 2011 from www.actiononaccess.org
- Avery, J. (2001). *Education and children in foster care: Future success or failure?* Retrieved 29th May, 2009 from www.newhorizons.org/spneeds_avery.htm
- Barth, R. (1990). On their own: The experience of youth after foster care. *Child and Adolescent Social Work*, 7(5), 419–440.
- Barton, P., E. (2003). *Parsing the achievement gap: Baselines for tracking progress*. Princeton, NJ: Policy Information Center.
- Baum, S., & Ma, J. (2007). *Education pays: The benefits of higher education for individuals and society*. Washington, DC: College Board.
- Biehal, N., Clyden, J., Stein, M., & Wade, J. (1994). Leaving care in England: A research perspective. *Children and Youth Service Review*, 16(3), 231–254.
- Cashmore, J., & Paxman, M. (2006). Wards leaving care: Follow up five years later. *Children Australia*, 31(3), 18–25.

- Clare, M. (2006). Personal reflections on needs and services for young people leaving care: From local to international to national. *Children Australia*, 31(3), 11–17.
- Cook, R. J. (1994). Are we helping foster care youth prepare for their future? *Children and Youth Services Review*, 16(3), 213–229.
- Courtney, M. E., & Dworsky, A. (2006). Early outcomes for young adults transitioning from out of home care in the U.S.A. *Child and Family Social Work*, 11, 209–219. doi: 10.1111/j.1365-2206.2006.00433.x
- Courtney, M. E., Dworsky, A., Brown, A., Cary, C., Love, K., & Vorhies, V. (2011). *Midwest evaluation of the adult functioning of former foster youth: Outcomes at age 26*. Chicago: University of Chicago.
- Courtney, M. E., Dworsky, A., Cusick, G. R., Havlicek, J., Perez, A., & Keller T. (2007). *Midwest evaluation of the adult functioning of former foster youth: Outcomes at age 21*. Chicago: University of Chicago
- Courtney, M. E., Dworsky, A., Lee, J. S., & Rapp, M. (2010). *Midwest evaluation of the adult functioning of former foster youth: Outcomes at ages 23 and 24*. Chicago: University of Chicago.
- Courtney, M., Piliavin, I., Grogan-Kaylor, A., & Nesmith, A. (2001). Foster youth transition to adulthood: A longitudinal view of youth leaving care. *Child Welfare*, 80(6), 687–717.
- Courtney, M., Terao, S., & Bost, N. (2004). *Midwest evaluation of the adult functioning of former foster youth: Conditions of youth preparing to leave state care*. Chicago: University of Chicago.
- Ejrnæs, M., Ejrnæs, M., & Frederiksen, S. (2009). Risk factors of entry in out-of-home care: An empirical study of Danish birth cohorts, 1981–2003. *Child Indicators Research*, 4, 21–44.
- Festinger, T. (1983). *No one ever asked us: A postscript to foster care*. New York: Columbia University Press.
- Höjer, I., Johansson, H., Cameron, C., & Jackson, S. (2008). *State of the art consolidated literature review: The educational pathways of young people from a public care background in five EU countries*. Retrieved 1st January, 2012 from <http://tcrui.ie.ac.uk/yippee/Portals/1/Danish%20report%20-%20WP6.pdf>
- Jackson, S., Ajayi, S., & Quigley, M. (2005). *Going to university from care: Final report of the By Degrees project*. London: University of London.
- Jackson, S., & Cameron, C. (2011). *Final report of the YippeE project*. Retrieved 8th January, 2012 from <http://tcrui.ie.ac.uk/yippee/Portals/1/Final%20Report%20of%20the%20YippeE%20Project%20-%20WP12%20Mar11.pdf>
- Mason, M., Castrianno, L. M., Kessler, C., Holmstrand, L., Heufner, J., Payne, V., et al. (2003). A comparison of foster care outcomes across four child welfare agencies. *Journal of Family Social Work*, 7(2), 55–72.
- McMillen, J. C., & Tucker, J. (1999). The status of older adolescents at exit from out of home care. *Child Welfare*, 78(3), 339–360.

- Pecora, P. J., Kessler, R. C., O'Brien, K., White, C. R., Williams, J., Hiripi, E., et al. (2006). Educational and employment outcomes of adults formerly placed in foster care: Results from the Northwest foster care alumni study. *Children and Youth Services Review, 28*, 1459–1481.
- Pecora, P. J., Williams, J., Kessler, R. C., Dowens, C. A., O'Brien, K., & Hiripi, E., (2003). *Assessing the effects of foster care: Early results from Casey national alumni study* (internet version): Seattle, WA: Casey Family Programs.
- Planty, M., Hussar, W., Snyder, T., Kena, G., Kewalramani, A., Kemp, J., et al. (2009). *The condition of education 2009 (NCES 2009–081)*. Washington, DC: U.S. Department of Education.
- Reilly, T. (2003). Transition from care: Status and outcomes of youth who age out of foster care. *Child Welfare, 82*, 727–746.
- Stein, M. (2006). Research review: Young people leaving care. *Child and Family Social Work, 11*, 276–279.
- University of Strathclyde (2008). *The educational attainment of looked after children – Local authority pilot projects: Final research report*. Edinburgh: Scottish Government Social Research.
- Vinnerljung, B., Oman, M., & Gunnarson, T. (2005). Educational attainments of former child welfare clients: A Swedish national cohort study. *International Journal of Social Welfare, 14*(4), 265–276.
- Vinnerljung, B., & Sallnäs, M. (2008). Into adulthood: A follow-up study of 718 young people who were placed in out-of-home care during their teens. *Child & Family Social Work, 13*(2), 144–155.
- Weitoft, G. R., Hjern, A., Batljan, L., & Vinnerljung, B. (2008). Health and social outcomes among children in low-income families and families receiving social assistance: A Swedish national cohort study. *Social Science & Medicine, 66*, 14–30.